

УДК 821.0-19
ББК 83.3(09)

НАМУДҲОИ ҶАМЪБАНДИИ АРАБӢ ДАР «САФАРНОМА» - И НОСИРИ ХУСРАВ	Маликова Нигина Насриддиновна , докторант (Phd)–и кафедраи грамматикаи забони арабии МДТ «ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров» (Тоҷикистон, Хучанд)
ВИДЫ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА АРАБСКОГО ЯЗЫКА В «САФАРНАМЕ» НОСИРА ХУСРАВА	Маликова Нигина Насриддиновна , докторант (Phd) кафедры грамматики арабского языка ГОУ «ХГУ им. акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)
TYPES OF THE PLURAL NUMBER OF THE ARABIC LANGUAGE IN NOSIR KHUSRAV'S "SAFAR-NAME"	Malikova Nighina Nasriddinovna , Doctoral student (Phd) of the department of the Arabic language grammar under SEI "KhSU named after acad. B. Gafurov" (Tajikistan, Khujand) E-MAIL: m-nigina94@mail.ru

Калидвожаҳо: иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ, «Сафарнома»-и Носири Хусрав, таъсирпазирӣ, категорияи шумора дар исм, ҷамъбандии арабӣ, пасванд, ҷамъи шикаста, ҷамъи солим

Намудҳои ҷамъбандии арабӣ дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав баррасӣ шудааст. Таҳқиқ нишон дод, ки ба забони тоҷикӣ исмҳои арабӣ дар шакли ҷамъи солими занона ва шикаста беҳтар ворид гардидаанд. Аз ҷумла дар «Сафарнома»-и Носири Хусрав низ беҳтар ҷамъи шикаста мавриди истифода қарор гирифтааст. Ҳамчунин дар мақола ишора шудааст, ки баъзе аз калимаҳои иқтибосии ҷамъи арабӣ ҳангоми ворид шудан ба забони тоҷикӣ аз нав ҷамъ карда шудаанд ва аксаран дар шакли ҷамъ маънои танҳоро ифода мекунанд. Дар мақола ишора меравад, ки баъзе аз калимаҳои тоҷикӣ дар зери таъсири забони арабӣ бо пасванди ҷамъсози арабӣ ҷамъ карда мешаванд. Ин аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳанӯз дар қарнҳои XI-XII ба забони тоҷикӣ на танҳо унсурҳои лексикӣ, балки грамматикӣ низ иқтибос шудаанд.

Ключевые слова: арабские заимствования в таджикском языке, «Сафарнаме» Носира Хусрава, категория числа у существительных, виды множественного числа арабского языка, суффикс, неправильное (разбитое, ломаное) множественное число, целое множественное число

Проанализированы виды множественного числа арабского языка в «Сафарнаме» Носира Хусрава. Исследование показало, что таджикским языком в большинстве своем заимствованы неправильные множественные числа и целые множественные числа слов женского рода. В частности, в «Сафарнаме» наиболее часто используется неправильное множественное число. Также отмечается, что некоторые арабские слова во множественном числе при их заимствовании таджикским языком повторно множатся и часто обозначают единственное число. Отмечается, что некоторые таджикские слова в «Сафарнаме» множались под влиянием правил образования множественного числа в арабском языке. Это свидетельствует о том, что таджикским языком заимствованы не только лексические, но и грамматические элементы арабского языка.

Key-words: *Arabic borrowings in the Tajik language, “Safar-Name” by Nosir Khusrav, category of number possessed by nouns, plural number of the Arabic language, suffix, irregular (broken) plural number, whole plural number*

The types of plural numbers of the Arabic language in Nosir Khusrav’s “Safar-Name” are subjected to analysis. The research showed that the Tajik language borrowed irregular plural numbers and whole plural numbers of feminine gender nouns making up the bulk of these linguistic phenomena. In particular, “Safar-Name” is permeated with frequently used irregular plural number. It is also underscored that some Arabic words in plural are multiplied twice when being borrowed by the Tajik language, not rarely they designate singular number. It is mentioned that some Tajik words in “Safar-Name” multiplied under the influence of the rules of plural number formation in Arabic. It testifies to the fact that the Tajik language borrowed not only lexical elements of Arabic, but grammatical ones either.

Шиносой бо таъриху ташаккули забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки дар ҳар даври замон омилҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ дар инкишофи забон мақоми хоса дорад. Бо ибораи дигар ҳама гуна ҳодисаҳои воқеаҳои сиёсӣ, аз ҷумла ҳамлаи аҷнабиён, бешак, барои дигаргуниҳои сохтори забон бетаъсир намондаанд [11, с. 37]. Махсусан таъсири равшани чамъбандии арабӣ ба забони тоҷикӣ дар ҳамин марҳила ва даврони дигари ташаккули забони адабии тоҷикӣ дар мақоми аввал қарор мегирад, ки ин нуктаро дар мақолаи худ забоншиноси тоҷик Б. Сиёев чунин таъкид кардааст: “Сабаби дар сохтори грамматикӣ забони асрҳои IX-X мавҷуд будани шаклҳои гуногуни чамъбандии арабӣ ба ҳодисаҳои муҳиме, ки дар хоки Мовароуннаҳр Хуросон ва Балх, ки ин мавзӯро дар сарчашмаҳои мақолаи пайдоиши забони дарӣ, лафзи дарӣ меноманд, қабл аз асрҳои X рӯй дода буд, вобаста аст. Чи тавре ки аз маъхазҳои илмӣ таъриху бостоншиносӣ маълум аст, Балху Бухорою Нишопур ҳанӯз дар асрҳои VII-VIII дар зерини таъсири ниҳоят зӯри дину забони арабӣ монда буданд. Ин таъсир ба дараҷае пурқувват гардидааст, ки забони арабӣ дар Мовароуннаҳр тадриҷан ҳамчун забони дину давлат барқарор шуд ва бисёр қорҳои давлатӣ бо ин забон иҷро мешуданд” [8, с. 67].

Таҳқиқи чамъбандии арабӣ дар забони тоҷикӣ аз масоиле махсуб меёбад, ки яке аз хусусиятҳои забонро метавонад муқаррар сохта бошад. Зеро беш аз ҳазор сол аст, ки забони тоҷикӣ дар омехтагӣ ва таъсирбардорӣ аз забони арабӣ ривож ёфта, ҳамин омил боиси он гардидааст, ки вожаҳои фаровони арабӣ ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардида, то ҷойе ба калимаҳои худӣ ин забон табдил ёфтааст. Гуфтан мумкин аст, ки теъдоди зиёди ин калимаҳо ҳамон калимаҳои ҳастанд, ки дар шакли чамъшон ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ворид гардидаанд.

Бо омӯзиш ва баррасии категорияи шумора дар забони арабӣ маълум мегардад, ки ин забон ба фарқ аз бештари забонҳои шинохтаи ҷаҳонӣ ҳанӯз ҳам вижаҳои морфологиеро аз модарзабони соми дар худ ҳифз менамояд. Қорбурди шумораи дугона, чамъҳои қиллату касрат ва шикаставу солим дар забони адабии арабии имрӯз мерос аз модарзабони соми мебошад [7, с. 72].

Таҳқиқи баррасии илмӣ навъи чамъбандиҳо дар таҳқиқоти забоншиносии ҳам араб ва ҳам форсу тоҷик ба мушоҳида мерасад. Дар забоншиносии арабӣ оид ба шумораи чамъ асарҳои мақолати зиёде таълиф гардидааст. Аз “Ал-Китоб”-и Сибавайҳ сар намуда, то тозатарин мақолаҳои нахвиёни муосир С. Абдуллоҳ, М. Муҳаммад, Ҳ. Сабоҳ, Ҳ. Шофай, А. Ҳарбӣ ва ғайраҳо роҷеъ ба ин мавзӯ ишораву тафсириҳо рафтааст.

Масъалаи мазкурро дар нигоштаҳои илмии забоншиносони эрониву тоҷик чун Н.Маъсумӣ, М.Бухорӣ, Б.Сиёев, С.Ҳалимов, С.Сулаймонӣ, О.Чалолов, Н.Ғиёсов, Ҷ. Холиқназаров, Т.Бердиева, М.Дурахшон, А.Саломов, Ф. Исаева, К.Исмонов, М.Манучехрӣ ва дигарон сурат гирифта бошад ҳам, вале бисёр аз паҳлӯҳои он ношинохта боқӣ мондааст. Махсусан дар самти истифодаи чамъбандии арабӣ дар забони тоҷикӣ ба истиснои баъзе аз китобҳои грамматикӣ, дигар пажӯҳиши ҳамачониба дар пояи ин ё он асари бадеӣ сурат нагирифтааст. Ин дар ҳоле, ки ба забони тоҷикӣ чамъҳои арабӣ дар шаклҳои мухталиф иқтибос гардида, ба таври васеъ истифода мешаванд. Дар мақолаи мазкур сайъ мешавад, ки хусусиятҳои чамъи арабӣ ва микдору чигунагии истифодаи онҳо дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав мавриди таҳқиқу баррасӣ қарор гирад.

Маълум аст, ки шакли чамъбандии арабиرو арабшиносон ба ду ва бархе ба се намуд чудо намудаанд. Масалан, Т.Бердиева дар китоби худ “Назарияи иқтибос” чамъбандии арабиرو ба ду навъ тақсим мекунад: Солим (дуруст) ва шикаста (тақсир, нодуруст) [1, с. 44-45]. Арабшинос К. Мусофинов оиди ин масъала чунин қайд мекунад: “Исмҳои дар забони арабӣ бо вазнҳои пасвандҳои гуногун чамъ карда мешаванд. Дар забони арабӣ се навъи чамъбандӣ мавҷуд аст: 1. чамъбандии чуфт (мусанно); 2. чамъбандии солим; 3. чамъбандии шикаста-тақсир” [5, с. 69]. Ҳамчунин дигар арабшиноси тоҷик С.Сулаймонов шакли чамъбандии арабиرو ба се намуд чудо менамояд: 1. чамъи мардонаи солим; 2. чамъи занонаи солим 3. чамъи шикста [9, с. 32]. Зикр бояд кард, ки ҳамаи ақидаҳои дар боло овардашуда дар умум дурустанд, вале ба ақидаи мо андешаи арабшинос Т.Бердиева мақбултар буда, барои омӯзиши забони арабӣ осон аст.

Чи тавре ки маълум аст, иқтибосоти арабӣ бо шаклҳои “чамъбандии шикаста” ва “чамъбандии мардона ва занонаи солим” ба забони тоҷикӣ иқтибос гардидаанд ва ҳар яке дар сатҳҳои гуногун истифода мешаванд. Дар асарҳои адабии тоҷик ҳама навъҳои чамъбандии арабӣ фаровон ба кор рафтааст. Аз ҷумла дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав навъҳои чамъбандии арабӣ як қисмати назаррасро ташкил медиҳанд. Омӯзиши категорияи чамъи иқтибосоти арабӣ дар “Сафарнома” нишон дод, ки дар ин асар бештар чамъи шикаста ба кор бурда шудааст.

Чамъи “тақсир” ва ё “шикаста” навъи чамъбандии арабӣ мебошад, ки бо роҳи флексияи дохилӣ сурат мегирад. Ба монанди китоб-кутуб, қалб-қулуб, ҳол-аҳвол ва ғайра [4, с. 233-244].

“Андешидам, ки то ҳама **афъол** ва **амволи** худ бадал накунам, фараҳ наёбам” [6, с. 27].

Ё дар ҷумлаи дигар:

“Ва дар он шаҳр **ашҷор** ва **басотин** аст, аз он об сохтаанд” [6, с. 38].

Бо истифода аз усули эҳсоӣ маълум гардид, ки дар “Сафарнома” беш аз ҳама исмҳои арабӣ дар шакли чамъи “шикаста” ба кор бурда шудаанд. Аз ҷумла дар асари мазкур 49 адад исмҳои арабӣ дар ин шакл омадаанд, ки бештар бо вазнҳои зерин сохта шудаанд:

Вазни افعال “**афъол**”. Дар “Сафарнома” 15 калимаи иқтибосии чамъ дар ин вазн оварда шудааст. Аз ҷумла: амвол – ҷ. мол, аъмол – ҷ. амал, акрон- ҷ. қарн, асҳоб- ҷ. саҳоба, афъол- ҷ. феъл, атроф – ҷ. тараф, анҳор – ҷ. наҳр, арзоқ – ҷ. ризқ, алвоҳ – ҷ. лавҳ, алвон – ҷ. лавн, амвоҷ- ҷ. мавҷ, ашҷор- ҷ. шачара, афвоҳ- ҷ. фоҳ яъне чизи хушбӯйкунанда [10, с. 99], афлок – ҷ. фалак, аъроб- ҷ. араб.

1. **Вазни** فاعول “**фуъул**”. 10 калимаи иқтибосии арабӣ дар ин вазн мавриди истифода қарор гирифтааст: зуруф – ҷ. зарф, кудум- ҷ. қадим, зунуч – ҷ. занҷ, яъне зангӣ, сиёхпӯст [10, с. 438], улум – ҷ. илм, худуд – ҷ. ҳад, кубур – ҷ. қабр, кусур- ҷ. қаср, кутуб – ҷ. китоб, ҷуюш- аз ҷайш, яъне лашкар, сипоҳ [10, с. 769].

2. **Вазни** فواعل “**фавоъил**”. 6 калимаи чамъи арабӣ дар ин қолаб омадааст. Аз ҷумла: савоҳил – ҷ. соҳил, машоъил – ҷ. машъал, салотин – ҷ. султон, қанодил – ҷ. қандил, ҷавониб – ҷ. ҷониб ва басотин – ҷ. бӯстон.

3. **Вазни** فعلاء “**фуъало**”. 5 навъ аз ин қолаб дар “Сафарнома” вомерхӯрад. Ҳукамо – ҷ. ҳоким, уламо – ҷ. олим, шуҳадо – ҷ. шахид, умаро – ҷ. амир ва хулафо – ҷ. халифа.

4. **Вазни** فعال “**фуъол**”. Дар “Сафарнома” 4 калимаи иқтибосии чамъ дар ин вазн омадааст. Ба монанди: тучҷор – ҷ. тоҷир, нуввоб – ҷ. ноиб, хуҷҷоч – ҷ. ҳоҷӣ.

Ҳамчунин бо қолабҳои мафъоил “**مفاعل**”, мафъоил “**مفاعيل**” фиъол “**فعال**” як ададӣ калима мушоҳида гардид. Ба монанди *билод*, *масоҷид*, *мақодир* ва *мафъоил*.

Аз мисолҳои чамъоварда маълум гардид, ки исмҳои дар шакли чамъи таксир дар “Сафарнома” истифодашуда, бештар дар вазни “афъол” сохта шудаанд.

Дар дигар осори мансури муаллифони ҳамасри Носири Хусрав чамъҳои арабӣ дар шакли шикаста нисбат ба чамъи солим зиёдтар истифода бурда шудааст. Ошноии сатҳии мо бо асарҳои дигар муаллифони ҳамин давр, яъне ҳамасрони Носири Хусрав нишон дод, ки истифодаи чамъҳои “шикаста” тақрибан як хел аст. Масалан дар “Сиёсатнома”-и Низомулмулки Тӯсӣ ва “Тӯҳфат-ул-мулк” –и Абӯҳафс Маҳмуди Исфаконӣ, ки дар соли навишт бо “Сафарнома”-и Носири Хусрав тафовути андак доранд, миқдори чамъҳои шикаста тақрибан як хел аст. Аммо дар асарҳои мансури минбаъд таълифгардида ба монанди “Чаҳор мақола”-и Низоми Арӯзии Самарқандӣ истифодаи чамъҳои солим бештар ба назар мерасад. Ин нуқта бори дигар исбот мекунад, ки ҳақ бар ҷониби устод Н. Ғиёсов аст, ки таъкид мекунад: “Аслан ба назар чунин мерасад, ки авзони чамъи шикастаи арабӣ дар забони тоҷикӣ баробар ба миқдори калимаҳои арабии иқтибосшуда мебошад ва он ҳам аз ин аср то ин аср ва аз ин муаллиф то ин муфаллиф фарқ мекунад” [2, с. 39].

Аз нигоҳи оморӣ пас аз иқтибосоти чамъи шикаста дар асар иқтибосот дар чамъи солим истифода шудааст. Чамъбандии солим дар забони арабӣ ба ду намуд тақсим мешавад: чамъи солими занона ва чамъи солими мардона. Дар зери ин истилоҳ дар забони арабӣ ва ҳам тоҷикӣ навъи чамъбандие фаҳмида мешавад, ки бо роҳи пайваст намудани пасвандҳои -от, -ёт, -ин ва -ун сохта мешавад ва он муодили тоҷикии пасвандҳои -он, -ён, -вон, -гон ва -хо мебошад. Масалан, калимаи адабиёт, ҳикоёт, мактубот, ишорот, нукот, машрубот, муфрадот, муомилот, муслимин, муҳақиқин, мударрисин ва амсоли ин калимаҳое ҳастанд, ки тавссути ин навъи чамъбандӣ сохта шудаанд. Чанд гурӯҳи калимаҳое ҳастанд, ки бо қоидаи чамъбандии арабӣ ба забони тоҷикӣ гузаштаанд ва маъноҳои мухталифро ифода менамоянд. Як гурӯҳи онҳо калимаҳоеанд, ки бо пасванди арабии -от чамъ шудаанд. Ба монанди тадқиқот, маълумот, ташкилот, адабиёт ва ғайра. Агарчи ин калимаҳо дар асл калимаҳои арабии дар шакли чамъанд, аммо дар забони тоҷикии муосир дар баъзе маврид боз шакли чамъбандии забони тоҷикиро низ ба ғалат ба худ касб мекунанд. Ба монанди адабиётҳо, маълумотҳо, ташкилотҳо ва ғайра.

Дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав чамъи солими арабӣ асосан дар шакли солими занона ба кор бурда шудааст. Масалан:

“Ду моҳ шаст ҳазор динори мағрибӣ улӯфай эшон будӣ ғайр аз *таахҳудот* ва *силот* ва *мушоҳирот* ва шутур, ки сақт шудӣ” [6, с. 68].

Дар “Сафарнома” 12 адад чамъи солими занонаи арабӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Аз қабилӣ: *ҳаммомот* – ҷ. ҳамом, *куллиёт* – ҷ. кул яъне ҳама, ҳамагӣ, тамом, *ҳайвонот* – ҷ. ҳайвон, *вилоёт* – ҷ. вилоят, *такаллуфот* – ҷ. такаллуф, яъне саъй,

кӯшиш, захмат, аҳамияти махсус додан ба чизе [10, с.308]. *Дараҷот* – ч. дараҷа, *мустағиллот* – ч. мустағил ё мустағал, яъне замине, ки ғалла корида мешавад [10, с.759]. *Ихроҷот* – ч. харҷ, *мушоҳирот* – ч. мушоҳара, яъне моҳона, музди якмоҳа, маош, мавочиби якмоҳа [10, с.788]. *Таахҳудот* – ч. таахҳуд, яъне ўхдадорӣ, кореро ба зимаи худ гирифтани [10, с.291], *силот* – ч. силат, яъне ато, инъом, бахшиш, мукофот, чоиза, атия, ҳаққи қалам [10, с. 237]. *Мураббаот* – чамъи мураббаъ.

Дар асари мазкур ягон калимаи арабӣ дар шакли чамъи мардонаи солим истифода нашудааст.

Яке аз хусусиятҳои исмҳои иқтибосшуда дар шакли чамъи “шикаста” ва “чамъи занонаи солим” ба воситаи пасванди “-от” ин аст, ки бархе аз калимаҳои арабӣ ҳарчанд дар забони тоҷикӣ дар шакли чамъ дохил гардидаанд, вале дар забони тоҷикӣ аз нав бо пасванди чамъбандии тоҷикӣ “-ҳо” дигарбора чамъ баста мешаванд. Ба таври мисол, *ахбор*, ки чамъи калимаи “*хабар*” аст, дар забони муосири тоҷикӣ дар шакли *ахборот* ва ҳатто *ахборотҳо* чамъ мешаванд. Ё дигар калимаи иқтибосии арабии “*таҳқиқ*”, ки дар арабӣ “*таҳқиқот*” чамъ баста мешавад, дар забони тоҷикӣ ба сурати “*таҳқиқотҳо*” мушоҳида карда мешавад. Ин падидаро аз назари забоншиносӣ чунин шарҳ метавон дод, ки шаклҳои чамъи арабӣ ба забони тоҷикӣ на ба маънои чамъ, балки шаклан ва мазмунан танҳо дохил мегарданд. Ва аз ҳамон сабаб ҳам онҳо дар забони тоҷикӣ аз навъ чамъ карда мешаванд, зеро тарзи чамъбандии флективӣ, ки хоси забони арабӣ аст, барои забони тоҷикӣ хос нест.

Дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав низ аз ин навъи калимот ба назар мерасад. Аз ҷумла калимаи “*аҳволҳо*” оварда шудааст. Дар асл калимаи иқтибосии арабии “*аҳвол*” чамъи калимаи “*ҳол*” мебошад ва ба он пасванди чамъкунандаи “-ҳо” чамъ карда шудааст.

Дар зери таъсири чамъбандии забони арабӣ дар забони тоҷикӣ баъзе калимаҳоро вохӯрдан мумкин аст, ки бо пасванди чамъбандии (-от)-и арабӣ чамъ карда мешавад. Ба монанди сабзавот, деҳот, навиштаҷот, боғот. Ин калимаҳо ба тағйироти маъноӣ дучор шуда, дар баробари маъноҳои аслии хеш ба худ маъноҳои иловагӣ касб намудаанд [7, с. 73]. «Чунончи калимаи деҳот на танҳо ба маънои кишлоқҳо, деҳаҳо, балки ба маънои исми чомеъ низ истифода мешавад. Маънии чомеъ (на чамъ), инчунин, дар сабзавот ва навиштаҷот мушоҳида мешавад, ки ба ин сабаб онҳо аз шаклҳои чамъи сабзаҳо ва навиштаҳо фарқ мекунад: агар сабзаҳо танҳо навъи алафро фаҳмонад, сабзавот маънии васеътар дошта, на танҳо кабудӣ, балки дигар навъи обҷакориро ҳам мефаҳмонад [7, с. 73].

Дар “Сафарнома”-и Носири Хусрав низ аз ин навъи калима ба ҷашм мерасад. Аз ҷумла: “...ва ба атроф бадар бурда ва бар ин нахлистан ва *боғот* сохта ва ин ду ҷӯй яке ки болотар аст...”[6, с. 89].

Дар ҷумлаи овардашуда калимаи “боғ” бо пасванди чамъсози арабии “-от” чамъ карда шудааст. Шакли «боғот» на фақат маънии мансуб ба боғ, балки маконро ҳам фаро гирифта, мисли боғистон намудор мешавад. Ин ҳолат далолат ба он мекунад, ки аз забони арабӣ ба забони тоҷикӣ ғайр аз унсурҳои лексикӣ баъзе унсурҳои грамматикӣ ва лексикӣ – грамматикӣ, масалан пасванди –от низ гузаштаанд.

Инчунин дар “Сафарнома” дар истифодаи иқтибосоти арабӣ ҳолатҳои мушоҳида мегардад, ки шаклҳои чамъи шикаста бо шакли танҳои ҳамон калима дар як маъно меоянд: ҳол - аҳвол, хулқ - ахлоқ, узв - аъзо, валӣ - авлиё ва ғайра.

Ҳамчунин дар забони тоҷикӣ гурӯҳи иқтибосоти арабиеро вохӯрдан мумкин аст, ки маънои шакли чамъи онҳо аз маънояшон дар шумораи танҳо фарқ мекунад ё ба иборати

дигар дар шакли ҷамъ онҳо маънои навро дар забони тоҷикӣ касб намуда, ба шумораи танҳо далолат мекунад ва ҳамчун воҳиди алоҳидаи луғавӣ маънидод мегарданд. Масалан:

“...ва ин дарро Бобулабвоб гӯянд, аз он **сабаб**, ки мавзеи дигар дарҳо чуфт-чуфт аст...” [6, с. 95].

Ва дар ҷумлаи дигар:

“то **ӯ асбоб** ва олите, ки дар санъати **ӯ** ба кор ояд, бихаридӣ ва ба муроди худ зари эшон, ки ҳамон қадар ситода будӣ, боз додӣ” [6, с. 127].

Калимаи «сабаб» - 1. боис, иллат, мучиб; 2. чиз, предмет, субъект; 3. чора, тадбир [10, с.162], ҷамъи он «асбоб» дар забони тоҷикӣ маънои 1. ҷамъи сабаб, 2. лавозимот, чизҳои даркорӣ; олат, афзол ва аслиҳаро ифода мекунад [10, с.90]. Тафовут доштани маънои шумораи танҳои ҷунин калимаҳои иқтибосии арабӣ аз ҷамъашон далолат аз он мекунад, ки ҳар яки онҳо ҳамчун воҳиди алоҳидаи луғавӣ ба забони тоҷикӣ ворид гардидаанд. Шояд аз ин сабаб бошад, ки шумораи танҳо ва ҷамъи ҷунин иқтибосоти арабиرو дар фарҳангҳои тоҷикӣ ва форсӣ ба тарзи алоҳида баён мекунанд [11, с.162].

Ҳамин тариқ ҷамъбандии арабӣ дар шаклҳои солим ва шикаста нуфузи комиле дар забони тоҷикӣ пайдо намуда, дар бойшавии забони тоҷикӣ хидмат намуданд. Дар осори шоирону нависандагони тоҷик ин навъи иқтибосоти арабӣ қисмати ҷашмрасеро ишғол намудаанд. “Сафарнома”-и Носири Хусрав далели ин гуфтаҳост. Бештари калимаҳои ҷамъи истифодабурдаи **ӯро** ҷамъи таксири арабӣ ташкил додааст. Нуктаеро бояд зикр кард, ки исмҳои арабии дар шакли ҷамъи таксир истифодашуда, дар шакли танҳо вожаҳои мебошанд, ки бештари онҳо дар забони тоҷикӣ ҳазф шудаанд. Дар шакли ҷамъи шикаста ин калимаҳо шаклашонро иваз намуда боиси душворфаҳм гардидани онҳо шудааст.

Дар қанори ин зикри як нукта зарур аст, ки назар ба осори манзум шаклҳои ҷамъбандии арабии солим ва шикаста дар забони осори мансур фаровон ба кор бурда шудааст.

Пайнавишт:

1. Бердиева Т. Назарияи иқтибос (калимоти арабӣ дар забони тоҷикӣ). - Душанбе, 1984 - 128 с.
2. Ғиёсов Н. Ҷамъулҷамъ дар забонҳои арабӣ ва тоҷикӣ. / Н. Ғиёсов // *Забон ва рукни он(маводи конференсияи илмӣ бахшида 30 солагии истиқлолияти ҶТ)*. Хуҷанд: Дабир, 2020. - 178 с.
3. *Забони адабии ҳозираи тоҷик*. – Душанбе: Ирфон, 1973. – Ҷ. 1. – 451с.
4. Ковалев А.А., Шарбатов Г.Ш. *Учебник арабского языка*. - М.: Наука, 1968. – 687 с.
5. Мусофиров К. *Забони арабӣ*. -Душанбе, 189. – 123 с.
6. Носири Хусрав. *Сафарнома / Носири Хусрав*. – Хуҷанд, 2003. – 143с.
7. Саломов А. *Ифодаи ҷамъбандии иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ/ А.Саломов // Паёми ДМТ. 2020, № 3.- С. 72-76*
8. Сиёев Б. *Ташаккули ҷонишинҳо дар забони тоҷикӣ*. – Душанбе, 2003. – 433 с.
9. Сулаймонӣ С. *Очерки сарф(морфология)-и забони арабӣ*.- Душанбе:ҶДММ – Хирадмандон, 2019. - 138с.
10. *Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри 10 то ибтидои асри 20)*. Ҷилди 1.2 (дар зери таҳрири М.Ш. Шуқуров, В. А. Капранов, Р.Ҳошим, Н.А. Маъсуми.) - М.: Советская энциклопедия, 1969. - 951, 949 с.
11. Ҷумаева М. *Ифодаи ҷамъбандии иқтибосоти арабӣ дар забони тоҷикӣ/ М. Ҷумаева // Паёми ДМТ- 2018- № 6. - С. 37-46*

Reference Literature:

1. *Berdiyeva T. The Theory of Borrowings (Arabic Words in the Tajik Language). – Dushanbe, 1984. – 128 pp.*
2. *Ghiyasov N. The Form of Repetitive Plural Number in Arabic and Tajik Languages // N. Ghiyasov // Language and its Foundations (Materials of the Scientific Conference Dedicated to the 30-th Anniversary of TR Independence). – Khujand: Dabir (Preceptor), 2020. – 178 pp.*
3. *Modern Literary Tajik Language. – Dushanbe: Cognition, 1973. – p.1. – 451 pp.*
4. *Kovalyov A.A., Sharbatov G.Sh. Arabic Language Manual. – M.: Science, 1968. – 687 pp.*
5. *Musofirov K. The Arabic Language. – Dushanbe, 1989. – 123 pp.*
6. *Khusrav, Nosir. The Book of Travels // Nosiri Khusrav. – Khujand, 2003. – 143 pp.*
7. *Salomov A. Expression of Plural Number of Arabic Borrowings in the Tajik Language // A.Salomov // Bulletin of the Tajik National University. 2020, #2. – pp. 72 – 76.*
8. *Siyoyev B. Formation of Pronouns in the Tajik Language. – Dushanbe, 2003. – 433 pp.*
9. *Sulaymoni S. Essays on Arabic Language Morphology.- Dushanbe: Scholars, 2019. – 138 pp.*
10. *Tajik Language Dictionary (from the X-th up to the Beginning of the XX-th Centuries). Volumes 1,2 (under the editorship of M.Sh. Shukurov, V.A.Kapranov, R.Khoshim, N.A.Masumi) - M.: Soviet Encyclopaedia, 1969. - pp 949, 951.*
11. *Djumaeyva M. The Use of Borrowed Arabisms in the Tajik Language when Forming Plural Number//M. Djumayeva. DMT tidings. 2018, № 6. - pp. 37-46.*